

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

БСЛКІНА Надія Іванівна

УДК 37(09)(477)

**ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ І ПЕДАГОГІЧНІ
ПОГЛЯДИ М.І.ДЕМКОВА (1859 - 1939)**

13.00.01 – Теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

КИЇВ – 1999

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі педагогіки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя, Міністерство освіти України.

Науковий керівник: – кандидат педагогічних наук, доцент
Коваленко Євгенія Іванівна,
Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя,
завідувач кафедри педагогіки.

Офіційні опоненти: – доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член АПН України
Ярмаченко Микола Дмитрович,
Академія Педагогічних Наук України,
радник президента АПН України;

– кандидат педагогічних наук, професор
Шкурко Іван Іванович,
Державна академія керівних кадрів освіти, проректор

Провідна установа – Полтавський державний педагогічний інститут імені В.Г.Короленка,
кафедра педагогіки, Міністерство освіти України, м. Полтава.

Захист відбудеться " 23 " березня 1999 р. о 14-30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова (252601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (252601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий " 11 " лютого 1999 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Рудницька О.П.

Загальна характеристика роботи

Актуальність та доцільність дослідження обумовлена об'єктивною потребою у ґрунтовному вивченні творчої спадщини вітчизняних педагогів і використання результатів цих досліджень для подальшого розвитку педагогічної науки та вдосконалення навчально-виховної практики. Дослідження такого змісту сприятимуть глибшому вивченню і пізнанню минулого, осмисленню сьогодення з поглядом у майбутнє.

До числа визначних українських педагогів, наукових діячів кінця XIX - початку XX століття належить Михайло Іванович Демков. Він залишив багату наукову спадщину - більше 80 публікацій, серед них книги з педагогіки та її історії.

Протягом багатьох років життя і діяльності М.Демкова, а потім і після смерті, ставлення до його наукової і педагогічної спадщини було не однозначним. Поряд з схвальними відгуками, висловлювались зауваження, звучала критика, але його твори нікого не залишали байдужими, вони живили педагогічні пошуки, змушували шукати відповіді на поставлені запитання. До 1917р. науковими працями і діяльністю М.Демкова цікавилися педагоги, діячі науки й освіти - О.Острогорський, С.Венгеров, П.Каптерев та ін.

Пізніше, в 60-70 р.р. XX ст., окремі проблеми дидактики та теорії виховання з наукового доробку М.Демкова розглядалися в працях Ф.Паначина, О.Піскунова, Ш.Ганеліна, С.Єгорова. Автори неодноразово наголошували і підкреслювали велике значення педагогічних ідей і положень вченого.

В 1995 році основні періоди діяльності М.Демкова висвітлював у своїй статті російський вчений С.Єгоров. Однак в жодній праці не згадується про українське походження М.Демкова, а його педагогічна діяльність в Україні висвітлена дуже поверхово. Більш того, І.Підласий у підручнику для студентів вищих педагогічних навчальних закладів (1996 р.) також говорить про М.Демкова як про відомого російського дореволюційного педагога.

Однак архівні документи та особиста справа переконливо свідчать про українське походження М.Демкова. Сучасні дослідники педагогічної науки О.Савченко, Н.Ничкало, С.Гончаренко однозначно зараховують М.Демкова до українських педагогів.

Інтерес до особистості М.Демкова, його педагогічної та наукової спадщини неодноразово виявляла місцева преса: "Правда Прилуччини", "Скарбниця" та ін.

Аналіз наявних публікацій свідчить про зацікавленість освітньою діяльністю М.Демкова, про значний інтерес до його науково-педагогічної спадщини.

Отже, з одного боку, ми повинні глибоко усвідомити об'єктивну потребу і реальні можливості вивчення освітньої діяльності та науково-педагогічної спадщини М.Демкова, а з іншого – повинні констатувати, що в силу різних обставин створені ним педагогічні праці до недавнього часу не були предметом спеціального вивчення.

Визначення означеної суперечності як проблеми, що потребує розв'язання, її актуальність і нерозробленість зумовили вибір теми – "Освітня діяльність і педагогічні погляди М.І.Демкова" (1859-1939 рр.).

Об'єктом дослідження є процес розвитку педагогічної науки і практики кінця XIX - початку XX ст.

Предмет дослідження - педагогічна діяльність та спадщина М.Демкова.

Мета дослідження - науковий аналіз і систематичне висвітлення освітньо-педагогічної діяльності та педагогічних поглядів М.Демкова.

Відповідно до мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

- визначити етапи творчої діяльності М.Демкова;
- узагальнити і дати характеристику теоретичної та методичної основи навчання і виховання в педагогічній системі М.Демкова;
- дослідити напрямки підготовки педагогічних кадрів та неперервної освіти вчителів у спадщині М.Демкова;
- класифікувати і проаналізувати внесок М.Демкова в розвиток вітчизняної та зарубіжної історії педагогіки, визначити можливості його творчого використання в сучасних умовах.

Концептуальні ідеї дослідження.

Педагогічна діяльність і творчість М.Демкова займає одне з провідних місць у розвитку вітчизняної педагогічної думки, освіти кінця XIX - початку XX ст.

Науково-педагогічні знахідки вченого: аксіоматичний метод побудови педагогічної системи; організація навчання і виховання, спрямована на становлення і розвиток особистості, здатної до самоосвіти і самовиховання; ідея інваріантності навчальних закладів та інші, - можуть бути з успіхом використані в системі розвитку сучасної освіти.

Методологічну основу дослідження складають філософські положення про сутність виховання, соціальну обумовленість виховання та навчання, роль загальногуманістичних цінностей у навчанні та вихованні, виховання особистості в процесі активної творчої діяльності, зв'язок теорії з практикою, історії з сучасністю.

Методи дослідження: історичний, проблемний, порівняльний аналіз, метод класифікації та узагальнення архівних матеріалів, історичних документів, індукції та дедукції.

Джерельна база дослідження.

Матеріали архівів:

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО).
Ф 166, описи 1; 8; 9; 12.

Філіал Чернігівського Обласного Державного архіву в м. Прилуках Чернігівської області. Фр-5492, оп. 1; 2. Фр-5363, оп. 1.

Філіал Чернігівського Обласного Державного архіву в м. Ніжині Чернігівської області. Ф-1367, оп. 1. Ф-1354, оп. 1.
Ф-13, оп. 1. Ф-29, оп. 1.

Матеріали відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського: Ш III 58985, Ш III 48763 - 48779, Ш VIII 3024.

Праці, статті М.Демкова в періодичній пресі.

Наукові праці періоду кінця XIX - початку XX ст.; публікації, що стосуються деяких питань педагогічної спадщини М.Демкова, праці сучасних дослідників проблем історії педагогіки України А.Бойко, Л.Вовк, М.Євтуха, Н.Калениченко, Є.Коваленко, В.Кравця, В.Майбороди, О.Мороза, Н.Ничкало, О.Савченко, В.Смаля, Б.Ступарика, О.Сухомлинської, І.Шкурка, М.Ярмаченка та ін.

Дослідження велося протягом 1995 - 1998 р.р.

На **першому** етапі (1995 - 1996 р.р.) основна увага була зосереджена на виборі й обґрунтуванні проблеми дослідження, визначенні його об'єкта, предмета, мети, завдань. Вивчалась історична, педагогічна та психологічна література, розроблялась методика дослідження.

На **другому** етапі (1996 -1998 рр.) здійснювався аналіз праць М.Демкова, їх теоретична інтерпретація та оформлення результатів дослідження.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується опорою на принципи історизму, об'єктивності, науковим аналізом фактологічних джерел в порівняльно-історичному, логічному та проблемному аспектах.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в дисертації на основі численних джерел вперше:

- розкрито сутність і процес становлення педагогічних ідей М.Демкова, висвітлено його внесок у розвиток педагогіки як науки;
- проаналізовано процес підготовки педагогічних кадрів та виявлено особливості організації неперервної педагогічної освіти запропоновані в спадщині М.Демкова.

Теоретичне значення полягає в тому, що виявлені в результаті дослідження педаго-

гічні положення, ідеї, висновки М.Демкова щодо педагогіки як науки, окремих її розділів, підготовки педагогічних кадрів, становлять новий матеріал для історії педагогіки України, визначають місце і роль М.Демкова в розвитку вітчизняної педагогічної думки.

Практичне значення роботи полягає в тому, що сформульовані в результаті дослідження положення та висновки можуть бути джерелом для дослідників, викладачів, студентів та вчителів при вивченні історії педагогічної думки в Україні, розвитку сучасної педагогіки.

Окремі ідеї теорії виховання та дидактики можуть бути використані в практичній діяльності вчителів, студентів.

Особистий внесок дисертанта.

Вперше на основі зібраних, систематизованих архівних матеріалів, спогадів людей, які особисто знали М.Демкова, дітей учнів педагога, висвітлено освітньо-педагогічну діяльність вченого; узагальнено і проаналізовано науковий доробок М.Демкова з теорії та історії педагогіки, підготовки педагогічних кадрів.

Апробація та впровадження результатів дослідження.

Дисертація обговорена і схвалена на засіданні кафедри педагогіки Ніжинського державного педагогічного університету імені М.Гоголя. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в наукових публікаціях автора, а також у доповідях на міжнародних конференціях "Історія та культура Лівобережжя України" (Ніжин, 1996 р.), "Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми" (Чернівці, 1996 р.), "Освіта й виховання в Польщі й Україні в XIX - XX ст." (Ніжин, 1998 р.), на звітних конференціях професорсько-викладацького складу Ніжинського державного педагогічного інституту ім М.Гоголя (Ніжин, 1996 р., 1997 р.).

З теми дослідження опубліковано 7 праць, з них 6 - одноосібних статей.

Результати дослідження використовувалися на лекціях, семінарсько-практичних заняттях викладачами кафедри педагогіки Ніжинського державного педагогічного університету ім. М.Гоголя (довідка про впровадження).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури та додатків.

Основний зміст роботи

У **вступі** обгрунтована актуальність проблеми, визначені об'єкт, предмет, мета, завдання дослідження; характеризуються методи, етапи роботи; розкриваються наукова новизна, теоретичне та практичне значення результатів дослідження.

У **першому розділі** "Життєвий і творчий шлях Михайла Івановича Демкова" висвіт-

лені етапи життя і діяльності видатного українського педагога в їх історико-соціальної зумовленості, з урахуванням неповторної індивідуальності педагога, розкриті світоглядні засади його ідейних переконань.

Узагальнюючи й аналізуючи життєвий та творчий шлях українського педагога, ми виділяємо чотири основні періоди громадсько-освітньої і педагогічної діяльності М.Демкова: Київський, Глухівський, Московський, Прилуцький.

Київський період (1870 - 1882 рр.) - роки навчання М.Демкова в Ніжинській гімназії та Київському університеті. Це період оволодіння основами наукових знань, початок формування світогляду, творчих пошуків, копіткої праці майбутнього вченого, яка увінчалася дисертаційною роботою на здобуття вченого ступеня кандидата природничих наук. У 1882 р. М.Демкова обирають дійсним членом товариства дослідників природи. Цьому сприяла перекладацька робота, власні статті вченого з природознавства.

У цей період М.Демков розпочав вивчення іноземних мов, яким займався протягом усього свого життя. Він знав більше десяти мов, серед них: французька, англійська, німецька, іспанська, грецька, латинська, датська та ін.

Наукове оточення гімназії та університету сформували в М.Демкова бажання бути корисним своєму народові, своїй державі, сприяли його становленню як вченого.

Глухівський період (1882 - 1900 рр.) – представлений викладацькою діяльністю. М.Демков викладав фізику, географію та природознавство в Чернігівській жіночій гімназії, з 1885 р. – працював викладачем фізики та природничих наук у Глухівському учительському інституті. У цей час М.Демков опублікував ряд праць з фізики, природознавства та методики викладання природознавства.

Протягом багатьох років, займаючись вивченням праць вітчизняних та зарубіжних педагогів, М.Демкова цікавили недосліджені проблеми педагогіки, які неможливо розв'язати без ґрунтовного аналізу надбань педагогічного досвіду попередніх поколінь. У 1887 р. автор розпочав роботу над великою працею -"Історія російської педагогіки", яка відобразила багатющий досвід у справі навчання та виховання, починаючи з періоду запровадження християнства на Русі.

У 1895 - 1896 р.р. перша частина "Історії російської педагогіки" була видрукувана в додатку до журналу "Гімназія", а в 1896 р. видана окремою книгою. У 1897 р. була опублікована II частина трьохтомної праці.

У 1898 р. М.Демков видав книгу "Російська педагогіка, головні її представники. Досвід історико-педагогічної хрестоматії", яка увійшла до складу Педагогічної Бібліотеки.

Під час роботи над перерахованими працями виявилась необхідність, як зазначав

учений, у чітко продуманій педагогічній системі, тому й було прийнято рішення паралельно вести нове серйозне педагогічне дослідження. Це дослідження присвячувалось висвітленню проблем педагогіки і повинно було стати основою праці "Система виховання".

М.Демков брав активну участь у громадській роботі, протягом дванадцяти років виконував обов'язки Секретаря Педагогічної Ради Глухівського інституту, виступав з лекціями, доповідями.

Деякий час, крім педагогічної діяльності, М.Демков виконував функції редактора неофіційної частини "Чернігівських Губернських Відомостей", брав участь у роботі восьмого з'їзду природодослідників та лікарів.

М.Демков був активним членом кількох товариств, зокрема, Харківського історико-філологічного, Ніжинського історико-філологічного, Московського психологічного.

Цей період діяльності М.Демкова характеризується самовідданою працею на ниві освіти, підготовки педагогічних кадрів; великою науково-творчою роботою в галузі природничих наук, методики їх викладання, педагогіки та її історії. М.Демков став відомим вченим у широких громадських колах.

Московський період (1900 - 1918 рр.) - це робота М.Демкова на посаді директора народних училищ Вологодської, Нижегородської, Володимирської губерній. З 1905 р. по 1911 р. він очолив Московський Учительський Інститут. Плідною була науково-видавнича діяльність педагога в цей період. У 1909 р. М.Демков опублікував третю, останню, частину фундаментальної праці "Історія російської педагогіки" а також праці: "Нариси з історії російської педагогіки" (1909 р.), "Коротка історія педагогіки" (1910 р.), "Педагогіка західно-європейська і російська. Педагогічна хрестоматія" (1911 р.), "Історія західно-європейської педагогіки" (1912 р.).

Одночасно вченим проводилась робота по підготовці підручників з педагогіки, зокрема "Курсу педагогіки для учительських інститутів, вищих жіночих курсів і педагогічних класів жіночих гімназій" у 2-х частинах (1907 - 1908 р.р.), "Підручника педагогіки для учительських семінарій, жіночих гімназій і народних вчителів" у 2-х ч. (1910 р.), "Початкова народна школа, її історія, дидактика і методика" (1911 р.).

Складовою педагогічної діяльності М.Демкова була популяризація педагогічних знань. З цією метою він опублікував ряд посібників для народних учителів і селян: "Початки сільського господарства" - 30 статей з основних галузей сільського господарства (1913 р.), "Природна історія для народних шкіл" (1914 р.), "Початкова педагогіка для учнів народних шкіл і письменних селян" (1913 р.), "Початкова географія для народних шкіл" (1913 р.).

Цей період громадсько-педагогічної та наукової діяльності М.Демкова був періодом утвердження видатного вченого-теоретика, талановитого керівника. Плідною була його видавнича діяльність.

Прилуцький період (1919 - 1939 рр.) розпочався з повернення М.Демкова в Україну. Спочатку він працював у м. Ніжині інструктором з народної освіти, брав участь в організації народного університету ім. Т.Г.Шевченка, тимчасово виконував обов'язки його завідуючого, деякий період був деканом словесно-історичного факультету цього ж університету.

У червні та липні М.Демков завідував тимчасовими районними педагогічними курсами для вчителів початкових і середніх шкіл Ніжинського, Конотопського, Борзнянського, Козелецького, Остерського, Глухівського, Кролевецького, Стародубського повітів, де читав загальну педагогіку, історію педагогіки та психологію дитини. Програма, розроблена вченим для курсів, відзначалася науковістю та зв'язком з практикою.

У 1920 р. М.Демков переїхав до м. Прилук Чернігівської області, почав працювати в учительській семінарії.

Період роботи М.Демкова в м. Прилуках збігся з часом проживання там досить відомих вчених В.І.Маслова та О.М.Щербини. Зокрема, В.Маслов заснував краєзнавчий музей, згуртував навколо нього культурних діячів, краєзнавців. У 1926 р. з ініціативи М.Демкова вони утворили наукове товариство - Секцію Наукових Робітників, яка нараховувала 15 осіб. До його складу входили співробітники педтехнікуму, Окружного музею та Архіву. Керувало роботою товариства бюро в складі трьох осіб під головуванням М.Демкова. Окремі його члени брали участь у роботі музейної секції, а також у підготовці географічного словника Прилуччини. М.Демков працював над складанням історико-географічного опису м. Прилук. Результати наукових досліджень друкувались у "Бюлетні Прилуцького окружного музею", в якому М.Демков виконував обов'язки члена редакційної колегії.

У 1927 р. М.Демкова обирають кореспондентом Українського науково-дослідного інституту педагогіки, з яким на той час співпрацювали Я.П.Ряппо, Я.Т.Чепіга, Я.А.Мамонтов та інші видатні вчені-педагоги.

Вчений активно пропагував педагогічні знання, виступав на з'їздах учителів, курсах, педагогічних конференціях та нарадах, підготував ряд статей, які, на жаль, так і не були опубліковані.

Діяльність М.Демкова була високо оцінена і гідно відзначена. У 1927 р. йому було присвоєно звання "Професора педагогіки", а в 1929 р. - звання "Заслуженого Професора".

Даний період характеризується науковою зрілістю вченого, плідною педагогічною,

громадською, науково-просвітницькою діяльністю.

Ідейні переконання М.Демкова залишалися майже незмінними протягом багаторічної громадської і педагогічної діяльності. Незалежно від соціально-політичних подій, зміни влади, інших суспільних перетворень, які відбувалися в країні, М.Демков вважав освіту, навчання і виховання основою добробуту народу, основою міцності і могутності держави. Педагог ніколи не належав до жодної з партій, був християнином, всі сили віддав на розвиток педагогічної науки, освіти.

У **другому розділі** "Педагогічні погляди М.Демкова" на фоні розвитку педагогічної думки того часу розкривається сутність теоретико-методологічних основ його педагогічних поглядів.

У першому параграфі проаналізована педагогічна система М.Демкова, чітко виділені її структурні компоненти, а саме: мета, завдання, принципи, закони, правила, методи, прийоми, форми, засоби; показано значення теоретичного доробку вченого для подальшого розвитку педагогіки як науки.

Великого значення М.Демков надавав проблемам виховання. Він вважав, що від успішного розв'язання проблем виховання залежить не тільки подальша доля кожної особистості, а й соціально-економічний, культурний розвиток країни. Людина, за М.Демковим, перш за все повинна бути фізично, розумово, естетично, морально, тобто гармонійно розвиненою.

Особливе місце у спадщині вченого відведено проблемам морального виховання, яким М.Демков присвятив ряд публікацій: "Про моральне виховання", "Про самостійні заняття учнів", "Шкільні дисциплінарні правила і їх відношення до життя" та ін.

Проаналізувавши й узагальнивши погляди М.Демкова щодо проблем морального виховання, необхідно відзначити, що вони цілком і повністю відповідали гострим потребам того часу, були продиктовані соціально-економічними, політичними, національно-культурними умовами. Зародження і розвиток капіталістичних відносин вимагали формування людини, яка б могла жити і працювати в нових умовах: організовувати і розвивати підприємство, торгівлю, керувати державними установами. М.Демков вважав за необхідне сформулювати такі якості особистості, як сила волі, мужність, вміння приймати рішення, відповідальність, доброта, милосердя, симпатія, честь, людська гідність, здатність співчувати, співпереживати.

Методами досягнення позитивних результатів у цьому напрямку вчений вважав приклад вихователя та вправи, які закріплюють позитивні звички.

Основні положення теорії морального виховання, обгрунтовані М.Демковим, не втратили свого значення й сьогодні. Деякі проблеми, а саме виховання честі, людської гідності та інші потребують свого розв'язання в сучасних школах.

Значне місце у спадщині вченого займають проблеми розумового виховання, яке М.Демков розглядав як одну з складових гармонійного розвитку особистості. Метою розумового виховання в середньому навчальному закладі вчений вважав формування світогляду особистості. Розумове виховання, на його думку, не механічне засвоєння певної суми знань, а розвиток розумових здібностей, важливий напрямок підготовки молоді до життя і діяльності, збагачення її методами і засобами для набування знань і їх використання, пробудження інтересу до інтелектуальних занять.

Завдання естетичного виховання вчений вбачав не тільки в тому, щоб навчити людину розуміти прекрасне, а й сформувати здатність творити красу.

Фізичний розвиток М.Демков вважав запорукою розвитку інтелектуальних сил дитини і розглядав у тісному взаємозв'язку з іншими напрямками.

Велику увагу педагог приділяв праці як засобу, що сприяє формуванню особистості, розумовому, моральному, естетичному і фізичному розвитку, творчим здібностям дитини.

Складовою ланкою виховної системи М.Демкова виступає сімейне виховання. Вчений наголошував на значенні сім'ї в житті людини, визначив роль, завдання батьків у вихованні дітей. Він відстоював родинне виховання на національному ґрунті, основою якого є рідна мова. М.Демков виступав за тісний зв'язок сім'ї і школи у вихованні молоді.

Для піднесення ефективності сімейного виховання М.Демков радив підвищувати педагогічну культуру батьків. Він висловив думку про необхідність психолого-педагогічної підготовки майбутніх батьків у загальноосвітніх навчальних закладах. Аргументи про переобтяження навчальних планів і програм він заперечував, бо вважав, що майже всі юнаки і дівчата будуть батьками і їм такі знання будуть життєво необхідними.

Ідеї М.Демкова про підготовку юнаків і дівчат до сімейного життя підтримали в свій час А.Макаренко, В.Сухомлинський, інші вчені. Ідеї такого змісту залишаються актуальними й сьогодні.

Особливе місце в дисертації приділяється аналізу дидактичних поглядів М.Демкова: визначенню сутності і змісту освіти, аналізу методів і прийомів, засобів і форм організації навчання.

Сформульовані М.Демковим закони і правила у реформованому вигляді стали принципами сучасної теорії навчання.

М.Демков, вивчивши зміст освіти в різних типах шкіл, запропонував ідею розвитку

інваріантних шкіл. Сучасна педагогічна наука і практика вказує на реальну інваріантність шкіл, зберігаючи при цьому в кожній з них державний компонент.

Ідея концентричності вивчення предметів, яку відстоював М.Демков, є одним із принципів складання навчальних програм сучасної школи.

Питання пріоритету рідної мови, яке неодноразово звучало у працях ученого, залишається актуальним на сучасному етапі розвитку школи.

У своїх працях М.Демков детально обґрунтував методи і прийоми навчання, відстоював думку про різноманітність їх використання. Однак, різноманітність застосування методів і прийомів, на думку вченого, не повинна бути самоціллю, а завжди сприяти активізації пізнавальної діяльності учнів, формуванню вмій і навичок самостійно здобувати знання. Вибір методів і прийомів, вважав педагог, обумовлюється віковими та індивідуальними особливостями учнів, рівнем їх інтелектуального розвитку, здатністю засвоювати знання, оволодівати вміннями і навичками.

Великого значення М.Демков надавав повторенню навчального матеріалу. Повторення в тому розумінні, якого йому надавав вчений, не тільки закріплює знання, а й систематизує, поглиблює, узагальнює їх, що сприяє усвідомленому засвоєнню, розвитку творчого мислення. При такому підході учень має можливість дивитися на навчальний матеріал як на систему. Такий підхід сьогодні видається одним із найперспективніших у подальшому розвитку дидактики, на що орієнтує Державна національна програма "Освіта".

Аналіз праць М.Демкова показав, що він належав до числа реформаторів старої школи, її організаційних форм навчання. Вчений вважав найбільш ефективною класно-урочну систему, шукав шляхи її вдосконалення.

М.Демков, як палкий прихильник і послідовник К.Ушинського, розвинув його положення про те, що педагогіка є наука і мистецтво, якими повинен оволодіти вчитель. Першочерговим завданням у цьому напрямку педагог вважав створення посібника для вчителів "Мистецтво давати уроки". Поява такої книги – була справою майбутнього, тому М.Демков запропонував учителям ряд практичних порад, які б могли допомогти їм у підготовці та проведенні уроків. Більшість із цих порад не втратила свого значення, є актуальною і в наш час.

Великого значення М.Демков надавав теоретичній і практичній підготовці вчителя. Він накреслив ряд заходів щодо реформування системи підготовки педагогічних кадрів, розвитку педагогіки як науки (створення педагогічної академії, кафедри педагогіки при всіх університетах, спеціальних інститутів для підготовки адміністративних керівників у галузі народної освіти та ін.). Першочергове місце в навчальних закладах, які готували

вчителів він відводив кафедрі педагогіки. Проблема, що стосується домінуючої ролі кафедри педагогіки в навчально-виховному процесі вищих педагогічних закладів, актуальна й сьогодні, а в деяких з них потребує свого негайного вирішення.

У своїх працях М.Демков поставив вимоги до вчителя, виділив ті якості, які повинен сформувавши педагогічний заклад, накреслив шляхи для реалізації цих вимог.

Аналіз праць вченого свідчить, що, крім фундаментальної підготовки в навчальних закладах, педагог протягом всього свого життя повинен вчитися. М.Демков поглиблює зміст самоосвіти вчителя, розглядає самоосвіту вчителя як неперервний процес, що включає ознайомлення з науковою, педагогічною, художньою літературою, участь у педагогічних зборах, з'їздах, проходження курсової перепідготовки, ведення наукової роботи. Майже кожна праця вченого обов'язково має перелік книг для самоосвіти вчителя, рекомендації, короткі анотації до них.

Наукову роботу вчителів М.Демков розглядав як важливий компонент самоосвіти вчителя, який відкриває нові горизонти для розумової діяльності педагога, не дозволяє йому втратити зв'язки з наукою, приносить моральне задоволення.

Вчений вперше поставив проблему змістовного проведення вільного часу вчителями, окреслив шляхи її реалізації.

М.Демков - автор фундаментальних праць з історії педагогіки. У процесі дослідження здійснена систематизація праць вченого з історії педагогіки. Їх умовно можна розділити на три групи: 1) праці, присвячені історії вітчизняної педагогіки; 2) праці з історії зарубіжної педагогіки; 3) роботи, в яких розкривається життя і діяльність видатних педагогів, їх творчість та педагогічні погляди.

У дослідженні проаналізована кожна група праць М.Демкова, показано їх значення для розвитку сучасної педагогічної науки.

Аналіз праць М.Демкова з історії вітчизняної педагогіки дає підстави стверджувати:

- автором вперше зібраний, опрацьований, проаналізований величезний матеріал з історії освіти і школи в Україні та в Росії;

- М.Демков не міг розкривати історію освіти в Україні, не звертаючись до аналізу освіти в Росії, оскільки тогочасна Україна була частиною царської імперії, а тому навчання і виховання, що проходили в царській Росії, мали прямий і безпосередній вплив на розвиток школи і педагогіки в Україні;

- віддаючи належне значення розвитку російської освіти і школи, М.Демков намагався бути об'єктивним, неодноразово підкреслюючи і пояснюючи вплив української освіти на російську, запозичення росіянами певних ідей і положень української педагогіки;

- навчальні книги, що видавалися в Росії, як стверджував М.Демков, ґрунтувалися на запозиченнях з українських підручників XVII - XVIII ст.;
- організація українських шкіл була, за словами вченого, своєрідним прикладом для всієї царської імперії;
- М.Демков переконливо показав прагнення українського народу до знань, до самобутності національної культури, освіти;
- автор наголошував на різноманітних перешкодах з боку російського царату щодо розвитку освіти українців;
- схилення перед всім іноземним, на думку М.Демкова, вело до занепаду національної культури, моралі слов'янських народів;
- міцний фундамент розвитку культури, освіти, науки слов'ян, за словами М.Демкова, повинен сягати своїм корінням до витоків Київської Русі.

Аналіз стану педагогічної науки за рубезем дав підстави вченому зробити висновок, що розвиток вітчизняної педагогічної думки не може йти осторонь від загального світового педагогічного процесу. Тому своїм завданням М.Демков вважав прилучення вітчизняного вчителя, вченого до тих науково-педагогічних проблем, які хвилювали зарубіжних вчених.

Характерною особливістю праць М.Демкова є те, що вчений розглядав історію розвитку навчання і виховання не тільки в хронологічній послідовності, а й у взаємозв'язку і взаємозалежності. Вчений простежив трансформацію педагогічних ідей, течій, теорій, показав в історичному аспекті, як зароджувалась, розвивалась, видозмінювалась та чи інша теорія.

Безумовною цінністю праць з історії вітчизняної та зарубіжної педагогіки є ґрунтовна бібліографія, що включає праці вітчизняних авторів, переклади праць зарубіжних учених та перелік праць зарубіжних авторів, виданих англійською, німецькою, французькою та іншими мовами.

Значну увагу автор приділив життю і діяльності, працям видатних вітчизняних та зарубіжних мислителів. Вагоме місце в публікаціях М.Демкова займає аналіз "Повчання Володимира Мономаха", діяльність і педагогічні погляди М.Смотрицького, І.Гізеля, Л.Барановича, І.Галятівського, Є.Славинецького, С.Полоцького, Г.Сковороди, К.Ушинського, М.Пирогова та інших учених.

Зіставлення і порівняння праць М.Демкова з історії педагогіки з публікаціями авторів, що видруковані пізніше, вказують на активне використання педагогічного доробку вченого.

У висновках узагальнено результати дослідження:

1. М.Демков - один із видатних представників українських педагогів кінця ХІХ - початку ХХ ст., освітній діяч і вчений, автор численних публікацій з педагогіки та її історії, методики викладання природознавства та методики початкової школи.

В ході дослідження встановлено і охарактеризовано чотири основні періоди громадсько-освітньої і педагогічної діяльності М.Демкова: Київський, Глухівський, Московський, Прилуцький. Його діяльність і творчість відповідала гострим потребам того часу, була підпорядкована розв'язанню головних соціально-педагогічних завдань.

2. Світогляд М.Демкова формувався під впливом творів зарубіжної та вітчизняної класичної літератури, усної народної творчості, домашнього релігійного виховання, української природи. Система різних впливів сприяла виявленню власної творчої індивідуальності вченого. Це знайшло своє вираження в поєднанні національних і загальнолюдських освітніх цінностей, творчих винаходах у галузі теоретичної педагогіки, дидактики, теорії виховання, історії педагогіки.

3. Шляхом аналізу численних джерел творчої та педагогічної спадщини вченого здійснено узагальнення наукових надбань М.Демкова:

- він дав науково-теоретичне обґрунтування педагогічної системи, вперше використавши основні компоненти побудови наукової системи;

- М.Демков вперше в історичному аспекті дослідив різні педагогічні системи минулого, їх результати (залежно від поставленої мети) і показав, що педагогічна система є лише засобом для реалізації виховних цілей суспільства;

- використавши аксіоматичний метод до побудови теоретичної педагогіки, виділивши основоположні ідеї педагогіки як принципи, вчений вніс вагомий вклад в розвиток педагогіки як науки.

Доробок вченого з проблем теоретичної педагогіки широко використовується для створення сучасної наукової педагогічної теорії.

4. Навчання і виховання М.Демков розглядав як єдиний процес, спрямований на всебічний гармонійний розвиток молоді, який передбачає єдність морального, розумового, естетичного, фізичного виховання та виховання працею. У центрі педагогічних ідей вченого - становлення творчої активної особистості з глибокими громадськими якостями: національною свідомістю, гідністю, силою волі, патріотизмом, працелюбністю, високою моральністю тощо.

М.Демков як палкий прихильник і послідовник К.Ушинського пропагував ідею народності у вихованні, вивчення рідної мови вважав одним із головних завдань в життєдіяльності школи.

5. М.Демков зробив вагомий внесок в розробку проблеми підготовки педагогічних кадрів, визначив шляхи реформування системи підготовки вчителів, акцентуючи увагу на єдності теоретичної і практичної підготовки вчителя.

6. Видатний педагог вперше зібрав, опрацював і систематизував величезний матеріал з історії освіти і школи в Україні. Велика заслуга М.Демкова полягає і в тому, що він, незважаючи на утиски і переслідування української культури, жорстоку цензуру, показав розквіт освіти і педагогічної думки в Україні та їх вплив на розвиток освіти і педагогічної науки в Російській імперії.

7. Висновки, рекомендації, теоретичні положення та практичні поради М.Демкова актуальні щодо розбудови української школи, вони сприяють дальшому розвитку педагогіки як науки, підготовці педагогічних кадрів. Це дозволяє зробити висновок про необхідність подальшого уважного і глибокого вивчення його педагогічних праць, популяризації ідей, використання їх у вирішенні сучасних педагогічних проблем.

Обсяг нашого дослідження не дозволив висвітлити абсолютно всі аспекти педагогічної діяльності М.Демкова. Не вивченими залишилися окремі питання, що стосуються його спадщини, а саме: теоретичні доробки з методики викладання природничих наук у школі, педагогіка початкової школи, окремі історико-педагогічні проблеми та ін. Вони можуть стати предметом подальших досліджень педагогічної спадщини вченого.

Певне коло питань у педагогічній творчості М.Демкова залишилося ще не до кінця з'ясованим через відсутність достатньої джерельної бази. Це стосується, зокрема, висвітлення його теоретичних ідей, переконань після 1917 року, оскільки в цей період вчений не опублікував жодної праці. Пошук рукописів статей М.Демкова продовжується і зараз.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

1. З історії розвитку народної освіти кінця ХІХ ст. початку ХХ ст.: М.І.Демков. // Актуальні проблеми педагогіки і психології. Збірник наукових праць. - Ніжин, 1995. - С. 83 - 86 (співавтор - Коваленко Є.І.)

2. Проблеми неперервної освіти вчителів у педагогічній спадщині М.І.Демкова. // Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. - Чернівці, 1996. - Ч.ІІ. - С. 147 - 150.

3. Проблеми підготовки вчителів у педагогічній спадщині М.І.Демкова. // Література та культура Полісся. Збірник наукових праць. - Ніжин, 1997. - Випуск 8. - С. 119 - 122.

4. Історія вітчизняної педагогіки в науковій спадщині М.І.Демкова. // Наукові записки. - Ніжин, 1997. - С. 13 - 16.

5. Михайло Демков. // Сіверянський літопис. - Чернігів, 1998. - № 4. - С. 63-66.

6. Український педагог Михайло Іванович Демков. // Шлях освіти. - Київ, 1998. - № 4. - С. 36-38.

7. Проблеми морального виховання молоді у педагогічній спадщині М.Демкова. // Наукові записки. - Ніжин, 1998. - С. 19-21.

Анотація

Белкіна Н.І. Освітня діяльність і педагогічні погляди М.Демкова. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 - теорія та історія педагогіки. Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя, Ніжин, 1998.

Дисертацію присвячено аналізу педагогічних поглядів М.І.Демкова. Обґрунтовано особливості підходу педагога до сутності процесу навчання і виховання; виявлено структурні компоненти педагогічної системи М.Демкова. Розкрито педагогічні вимоги вченого до підготовки педагогічних кадрів. У дисертації здійснено систематизацію і критичний аналіз історико-педагогічних праць М.Демкова.

Ключові слова: процес навчання і виховання, компоненти педагогічної системи, підготовка педагогічних кадрів, історія педагогіки.

Аннотация

Белкина Н.И. Просветительная деятельность и педагогические взгляды М.Демкова. - Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Нежинский государственный педагогический университет имени Николая Гоголя, Нежин, 1998.

В диссертации изложена педагогическая деятельность и произведен анализ педагогических взглядов М.И.Демкова. Работа состоит из вступления, двух разделов, выводов к каждому разделу, общих выводов, списка использованных источников и приложения. Во вступлении обосновано актуальность проблемы, определены объект, предмет, цель, задачи исследования, методы, этапы работы, раскрываются научная новизна, теоретическое и практическое значение полученных результатов.

В первом разделе "Жизненный и творческий путь Михаила Ивановича Демкова освещены этапы жизни и деятельности известного украинского педагога в их историко-социальной обусловленности, с учетом неповторимой индивидуальности педагога, мировоззренческие принципы его идейных убеждений.

После обобщения и анализа жизненного и творческого пути украинского педагога, выделено четыре основных периода общественно-просветительной и педагогической дея-

тельности М.Демкова: Киевский (1870 - 1882 г.г.), Глуховский (1882 - 1900 г.г.), Московский (1900 - 1918 г.г.), Прилукский (1919 - 1939 г.г.).

Во втором разделе "Педагогические взгляды М.Демкова" на фоне развития педагогической мысли того времени раскрыта сущность теоретико-методологических основ его педагогических взглядов.

Проанализирована педагогическая система М.Демкова, четко определены ее структурные компоненты: цель, задачи, принципы, законы, правила, методы, приемы, формы, средства; показано значение теоретического наследия ученого для развития педагогики как науки.

Обосновано особенности подхода М.Демкова к сущности процесса обучения и воспитания. Педагог считал, что от успешного решения проблем воспитания зависит не только дальнейшая судьба каждой личности, но и социально-экономическое, культурное развитие страны. Человек, согласно М.Демкову, должен быть физически, интеллектуально, эстетически и морально гармонически развит.

Охарактеризованы и проанализированы дидактические положения педагога (о сущности и содержании образования, методах и приемах, формах и средствах обучения).

В работе раскрыты взгляды ученого на подготовку педагогических кадров, на преобразования в этой области (создание педагогической академии, кафедры педагогики при всех университетах, специальных институтов для подготовки административных руководителей в области народного просвещения и другие), а также на самообразование учителей. Первоочередное положение в учебных заведениях по подготовке учителей М.Демков отводил кафедре педагогики, что остается актуальным и на сегодня.

В диссертации осуществлено систематизацию и анализ историко-педагогических работ М.Демкова. Их условно разделено на три группы:

- 1) работы, посвящены истории отечественной педагогики;
- 2) работы по истории зарубежной педагогики;

3) работы, в которых рассматривается деятельность известных педагогов, их научно-педагогические взгляды. Объективный анализ каждой из групп показал, что автором впервые собран, обработан громадный материал по истории образования и школы в Украине и в России; отдавая должное значение развитию русского просвещения, М.Демков стремился быть объективным, неоднократно подчеркивая и объясняя влияние украинского образования на русское, заимствование россиянами определенных идей, положений украинской педагогики; указывая, что фундаментом развитие культуры, образования, науки славян, своими корнями уходит к истокам Киевской Руси.

В выводах обобщено результаты работы, показаны перспективы дальнейшего исследования.

Ключевые слова: жизненный и творческий путь, общественно-просветительная и педагогическая деятельность, компоненты педагогической системы, подготовка педагогических кадров, история педагогики.

Annotation

Belkina N.I. Educational activity and pedagogical views of M.Demkov. - Manuscript.

The dissertation for the degree of the Candidate of Pedagogical science on Speciality 13.00.01 - the theory and history of pedagogics. N.V.Gogol State Teacher Training University. Nizhyn 1998.

The dissertation is devoted to the integral analysis of pedagogical views of M.I.Demkov. The peculiarities of the educationalist's approaches to the concept of the process of education and up-bringing have been substantiated; the structural components of the pedagogical system of M.Demkov have been singled out. The demands of the scientist to teacher training have also been revealed. Systematization and critical analysis of historico-pedagogical works of M.Demkov have been carried out in the dissertation.

Key words: process of education and up-bringing, components of pedagogical system teacher training, history of pedagogics.